

СОЦІОЛОГІЯ ІНТЕРНЕТУ

УДК:316.6(043.3)

ПОНЯТТЯ “ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ” У СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В СОЦІОЛОГІЇ

Я. В. Хміль

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
jarunka21@gmail.com*

У статті розглянуто основні підходи до визначення інтернет-залежності в соціогуманітарних науках, а також наведено авторську інтерпретацію аналізованого поняття в рамках соціології. Поняття “інтернет-залежність” розглядається через призму структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму, виділено основні функції інтернет-залежності та її дисфункційні впливи на соціалізацію особистості.

Ключові слова: Інтернет, залежність, інтернет-залежність, соціалізація.

Однією з визначальних ознак сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп’ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. Кожен день обсяг інформаційних ресурсів у Всесвітній мережі Інтернет збільшується на 7 млн. сторінок, що в середньому становить 18% від загального обсягу інформації на рік. У грудні 2005 р. у Всесвітній мережі Інтернет було зареєстровано близько 1 млрд користувачів; у червні 2008 р. ця цифра сягнула позначки 1 млрд 408 млн. і за прогнозами фахівців у сфері високих технологій у 2015 р. становитиме 2 млрд осіб [3, с. 189].

Проблема інтернет-залежності постала у кінці ХХ ст., тому її дослідження ведеться лише з початку 90-х років і до сьогодні її термінологія ще не цілком сформувалась. Піонерами в дослідженні цієї проблематики вважають психологів. У 1995 р. А. Голдберг запропонував термін “інтернет-залежність” для опису патологічного потягу до використання Інтернету [10]. Різні дослідники використовують різні поняття: “інтернет-аддикція” (Internet Addiction Disorder, або IAD, чи Internet Behavior Dependency), “віртуальна аддикція”, “інтернет-залежність”, “патологічне використання Інтернету” (Internet Overuse, Pathological Internet Use) [2]. Проблему інтернет-залежності досліджували В. Бутова, А. Голдберг, К. Янг, проте вони зосереджували свою увагу головню на характеристиках віртуального середовища (В. Бутова) або ж на психологічних особливостях самих аддиктів. Критерії інтернет-залежності визначали А. Голдберг, К. Янг. Проте залишається недостатньо дослідженою проблема впливу

інтернет-залежності на формування особистості загалом і в цьому контексті аналіз поняття інтернет-залежності як соціальної проблеми, яка деструктивно впливає на процес соціалізації індивіда. І хоча А. Голдберг характеризує інтернет-залежність як таку, що має згубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, професійну, сімейну, фінансову чи психологічну сфери діяльності, детально в обраному нами контексті він її не опрацьовує [2]. Зазначимо, що проблему інтернет-залежності вивчають зазвичай у рамках психології як певний різновид психологічного розладу, а отже, увага дослідників зосереджена найперше на його симптомах та критеріях діагностики. Зокрема, усі наведені вище вчені є психологами, що займаються цією проблематикою у зазначеному напрямку. На сьогодні проблема інтернет-залежності не є достатньо опрацьованою також і в межах соціології, хоча її вплив на *соціальні* інтеракції на мікро-, мезо- та макрорівнях зростає.

Тому *мета* цієї статті полягає в аналізі основних підходів до визначення поняття інтернет-залежності в соціогуманітарних науках, визначенні специфіки соціології при вивченні проблеми інтернет-залежності та формуванні авторського визначення цього поняття, виділенні основних функцій та дисфункційних проявів інтернет-залежності на мікро-, мезо- та макрорівнях соціальної реальності. Також зосередимо увагу на місці і ролі інтернет-залежності у процесах соціалізації особистості.

Термін “інтернет-залежність” можна структурно поділити на дві частини: “Інтернет” і “залежність” та відповідно аналізувати. А. Голдберг назвав Інтернет одним із найважливіших відкриттів в історії людства, яке за своєю значимістю не поступається винайденню електрики [2].

Таке глобальне утворення можна визначати і в подальшому аналізувати в межах різних сфер, підходів, наукових дисциплін. Інтернет – всесвітня система взаємопов’язаних комп’ютерних мереж, які побудовані на основі IP-пакетів та IP-протоколів [4]. У цьому визначенні надається коротка технічна характеристика Інтернету, що його розглядають найперше як фізичну основу для Всесвітньої павутини.

Якщо аналізувати феномен Інтернету в межах різних наук, передовсім соціогуманітарних, то можна виділити такі особливості. В *економіці* та підприємницькій діяльності Інтернет розглядається як новий засіб розвитку підприємницької діяльності і в межах національних країн, і світового господарства [4, с. 289]. Для *політології* Інтернет виступає як додатковий засіб контролю над політичним життям на національному та міжнародному рівнях [5, с. 271]. У сфері *культури* Інтернет розглядають як новітнє культурне явище зі своїми універсаліями та підходами, основними характеристиками яких є опосередкованість, анонімність та віртуальність [4, с. 192].

У межах *соціології* Інтернет – це новий тип повсякденної реальності й, відповідно, сфера життєдіяльності величезної кількості людей [4, с. 190]. У рамках самої соціології Інтернет можна аналізувати з різних теоретичних та методологічних позицій; зокрема, наведене визначення найбільш характерне для феноменологічної соціології. Водночас з позиції символічного інтеракціонізму Інтернет – це новітнє середовище соціальної взаємодії між окремими індивідами та соціальними групами. Інтернет – це складна соціальна система, яка має свою структуру (пізнавальні, розважальні сайти, блоги, фору-

ми, електронна пошта тощо) і відповідно виконує певні функції, передовсім пізнавальну, розважальну, комунікативну, інформаційну тощо, розглядає структурний функціоналізм.

Отож, попередньо підсумовуючи наведені визначення, можна узагальнити, що Інтернет є багатовимірним сучасним утворенням і може розглядатися як засіб досягнення певної мети; як новітнє культурне явище; новий тип реальності; новітнє соціальне середовище – і всі ці позиції не заперечують, а доповнюють одна одну. Якщо ж говорити про Інтернет у контексті інтернет-залежності, то, на мою думку, це – новітнє середовище соціальної взаємодії між окремими індивідами та соціальними групами, яке в сучасних умовах може становити потенційну загрозу для процесу соціалізації особистості.

“Залежність” – друга складова терміна, що аналізується; вона має вужче застосування, зазвичай у межах психології, хоча тут також є окремі винятки. Наприклад, у *політології* залежність характеризує тип відносин між розвиненими і нерозвиненими державами, при якому слабша в економічному або політичному плані держава займає підлегле становище відносно свого сильнішого партнера. Була сформульована також ціла теорія залежності на основі інтелектуальних традицій Економічної школи. Засновником цієї теорії був А. Френк, який стверджував, що світ можна поділити на центр (метрополію) та периферію (сателіти). І метрополія завжди намагається втримати контроль над своїм сателітом [5, с. 244].

У межах *психології* залежність – це такий тимчасовий стан, який може свідчити про психічну хворобу або психологічні негаразди і який характеризується пошуком підтримки, захисту ззовні. Об’єктом залежності може виступити людина, соціальна група (сім’я, релігійна або громадська спільнота), система поглядів чи цінностей індивіда, хімічні чи фармакологічні речовини, азартні ігри – все залежить від людини. Проте у психології існує ще поняття залежного типу особистості, який характеризується пасивністю, високим рівнем мотивації у потребі безпеки, прагненням мати якогось захисника у житті. Тільки якщо в першому випадку такий стан настає внаслідок зовнішніх або внутрішніх впливів (хвороба, стрес) і піддається корекції, то в другому – це вроджена характеристика. Проте, незважаючи на “першопричину” залежної поведінки, вона лише сприяє тому, що людина потрапляє в ту чи іншу залежність.

Одним із найсучасніших типів залежності є інтернет-залежність, яка, своєю чергою, теж є дуже неоднорідною і може включати в себе багато складових, таких як аддиктивна інтернет-комунікація, кіберпорнографія, комп’ютерні рольові ігри тощо. На поширення інтернет-залежності впливають такі чинники, як доступність Інтернету, відсутність контролю з боку інших членів соціальної групи, а також недооцінка небезпеки порівняно з іншими видами залежності [6, с. 209].

Як уже згадувалося на початку цієї статті, найбільш розробленою проблема інтернет-залежності поки що залишається у психології і саме в рамках цієї науки сформульоване визначення поняття “інтернет-залежність”. На думку В. Бурової, інтернет-залежність – патологічне використання комп’ютерної мережі Інтернет з метою відходу від реальності (ескейпізм) через зміну свого психічного стану [7]. Дослідники-психологи В. Бурова, А. Голдберг та К. Янг розробили систему критеріїв, на основі яких можна констатувати наявність інтернет-залежності. Отож психологія – наука, яка сьогодні досягла найбільших успіхів у дослідженні проблеми інтернет-залежності і розглядає

її як психічний розлад, хворобу, що має свою систему симптомів, за допомогою яких її можна діагностувати, а отже, і лікувати.

Проте залишається недослідженим вплив інтернет-залежності на процес соціалізації особистості. Саме цей ракурс окресленої проблеми потрапляє у сферу наукових інтересів соціології. Соціалізація – це способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їхнім соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом норм, цінностей, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі [8, с. 474]. У рамках наведеного означення соціалізація розглядається в межах двох соціологічних несуперечливих теоретичних підходів: структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму, оскільки виділено складові елементи соціалізації: норми, цінності, установки, зразки поведінки, соціальні ролі, але водночас соціалізація – це формування особистості в процесі взаємодії індивідів та соціальних груп на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях.

Поняття “*інтернет-залежність*” у рамках *соціології* на найбільш загальному рівні аналізу можна означити як *соціокультурне явище нової форми, пов’язане з розвитком ІТ технологій, яке має вплив на сучасну соціальну реальність на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях*.

Окрім загального визначення в соціологічному аспекті, термін “інтернет-залежність” потребує аналізу в межах певного методологічного підходу всередині самої соціології. На нашу думку, найбільш доцільно використати синтез теоретичних положень структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму.

З перспективи структурного функціоналізму, який дає змогу розглядати цей соціокультурний феномен переважно на мега- та макрорівні, *інтернет-залежність – це новітнє соціокультурне явище, яке розповсюджене і в окремих країнах, і в планетарному масштабі, має власну структуру (а саме: аддиктивна інтернет-комунікація, кіберпорнографія, комп’ютерні рольові ігри, “інформаційний вампіризм” тощо) та виконує певні функції, серед яких варто виділити насамперед інформаційну, комунікативну, соціалізаційну, економічну, функцію соціального контролю тощо*. Проте один із засновників теорії структурного функціоналізму Р. Мертон диверсифікує поняття “функції” для більш глибокого та об’єктивного функціонального аналізу і вводить такі поняття, як “дисфункція” та “соціологічна амбівалентність”. І якщо функція, за Р. Мертоном, – це певні реальні наслідки, які сприяють адаптації досліджуваної системи, то дисфункція – це реальні наслідки, які ускладнюють адаптацію досліджуваної системи. Отже, функціональний аналіз – це аналіз соціальних наслідків, які можна виміряти емпірично. Відповідно, виділені вище функції зводяться до суспільно значущих проявів. Соціологічна амбівалентність, за Р. Мертоном, – це така особливість одиниці функціонального аналізу, згідно з якою соціальне явище, в нашому випадку інтернет-залежність, здатне виконувати суперечливі функції в межах системи (суспільства) [9]. І для соціологічного аналізу треба вивчати такі дуальні опозиції:

1. *Комунікативна функція* (виникнення якісно нового виміру комунікації, яка розширює спілкування та сприяє виникненню нових соціальних зв’язків, віртуальних соціальних груп, збільшенню соціального капіталу) і паралельно *комунікативна дисфункція* (новий тип комунікації має свої особливості, такі як анонімність, відсутність

безпосереднього контакту, що може викликати в індивіда відчуття самотності та підвищити рівень аномії в суспільстві).

2. *Інформаційна функція* (необмежений доступ до величезної кількості інформації, яка, на думку М. Кастельса, є головною цінністю в сучасному світі) і водночас *інформаційна дисфункція* (неструктуроване нагромадження інформації, правдивість якої складно перевірити, що негативно впливає на формування адекватної реакції індивіда на ті чи інші суспільні події).

3. *Економічна функція* (поява якісно нового сегменту ринку, який сприяв виникненню нової соціальної групи спеціалістів-професіоналів у сфері ІК технологій) поруч із *економічною дисфункцією* (хакерство як новітній соціокультурний, економічний феномен).

4. *Функція соціального контролю* (соціальні мережі як середовище формування соціальних рухів, здатне привести до зміни державного ладу, та новий засіб контролю за владою) водночас іде пліч-о-пліч з *дисфункцією соціального контролю* (соціальні мережі можуть виступати як засіб поширення ідей тероризму та інших антисуспільних рухів, що загрожують миру та порядку на національному й міжнародному рівнях).

5. *Соціалізаційна функція* (процес соціалізації докорінно змінюється, оскільки верифікуються його джерела, а віртуальне середовище стає повноцінним агентом соціалізації) існує поруч із *соціалізаційною дисфункцією* (вплив віртуального середовища як агента соціалізації сьогодні недостатньо досліджений, але відчуття самотності, складність створення нових безпосередніх зв'язків у інтернет-адиктів свідчать про відчутний негативний вплив інтернет-залежності на формування особистості [7]).

У межах символічного інтеракціонізму, який дає змогу досліджувати аналізоване поняття переважно на мікро- та мезорівнях інтернет-залежність – це *новітня форма соціальної взаємодії індивідів, яка може мати значний вплив на процес соціалізації особистості, що може спричинити його трансформацію*.

Проте, перш ніж аналізувати цей новий тип соціалізації індивіда, варто коротко згадати структуру та механізми “традиційної” соціалізації. А. Артем'єв поділяє соціалізацію на дві фази: перша – фаза соціальної адаптації, тобто пристосування індивіда до зовнішнього середовища – суспільства, а друга – фаза інтеріоризації, тобто включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ індивіда, формування внутрішньої структури людської психіки. Зазначимо, що перша фаза домінує у дитячому та підлітковому віці, тоді як друга особливо важлива для молодого та навіть зрілої людини. Вони обидві нерозривно пов'язані між собою, оскільки перехід соціальних цінностей і норм у внутрішнє “Я” зумовлений структурою конкретної особистості, яка відповідно сформована попереднім досвідом [10, с. 140].

Соціальна адаптація – це пристосування індивіда до умов соціального існування, засвоєння норм, цінностей та зразків поведінки за допомогою механізмів соціалізації: імітації – усвідомлених спроб дитини копіювати поведінку дорослих і друзів, та ідентифікації – засвоєння дітьми поведінки батьків, соціальних норм і цінностей як своїх власних [8, с. 474]. Хоча процеси засвоєння поведінкових зразків на цьому етапі відбуваються в дуже ранньому віці (до трьох років), проте, по-перше, дитина копіює поведінку дорослих, яка стосується роботи за комп'ютером (якщо в неї є такий приклад

для наслідування), а по-друге, комп'ютер (для дітей такого віку не відбувається поділу на Інтернет та комп'ютер) часто використовується батьками як засіб розваги для їхніх дітей (мультимедійні фільми, ігри). Відповідно в дітей формується установка на те, що комп'ютер пов'язаний насамперед із розвагами та задоволенням, і це уявлення стає частиною їхнього індивідуального досвіду.

Детальну схему соціалізації розробив американський соціолог Ч. Кулі. Цей учений вважав, що соціалізація відбувається через велику кількість міжособистісних інтеракцій, унаслідок чого формується “дзеркальне Я”, яке складається одночасно з трьох елементів: суб'єктивної думки людини про те, як її сприймають інші та про їхню реакцію на нашу поведінку, а також відповіді людини на сприйняту нею реакцію оточуючих [10, с. 153].

Варто зазначити, що “дзеркальне Я” формується поступово і три наведені складові є одночасно фазами розвитку соціального Я індивіда. В цій теорії важливе місце займає інтерпретація думок та відчуттів інших людей. У нашому випадку “дзеркальне Я” – це соціальне Я, що формується під час взаємодії індивіда та суспільства. Головним інструментом побудови “дзеркального Я” є комунікація, при цьому важливе місце займає не лише вербальна, а й невербальна комунікація, оскільки останню важче контролювати, а це допоможе визначити правдиву думку оточуючих стосовно індивіда. Проте якщо комунікація відбувається через Інтернет, особливо з незнайомою людиною, то немає жодної можливості оцінити не лише щирість її тверджень, а й будь-що в ній самій, оскільки однією із основних умов спілкування в Інтернеті є анонімність. Постає питання: наскільки повноцінним та ефективним для соціалізації є таке спілкування, особливо якщо врахувати те, що коли мова йде про аддиктивну інтернет-комунікацію як складовий елемент інтернет-залежності, то віртуальне спілкування фактично заступає реальне. Це питання потребує подальших досліджень у рамках соціології, проте, на нашу думку, тут є показовою статистика, запропонована К. Янг, згідно з якою 90% інтернет-адиктів стикаються з труднощами при знайомстві з новими людьми та вважають себе самотніми [7]. Це свідчить про те, що віртуальний “замінник” комунікації як основного інструмента соціалізації не є ефективним і не може дати позитивного кінцевого результату.

Отже, специфіка дослідження поняття “інтернет-залежність” у соціології полягає в тому, що цей термін варто розглядати як *соціокультурне явище нової форми, пов'язане з розвитком ІТ технологій, яке виконує певні функції і водночас має дисфункційний вплив на сучасну соціальну реальність на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, що також здатне трансформувати процес традиційної соціалізації особистості*. Інтернет-залежність як соціокультурний феномен має власну структуру та виконує певні функції, проте може мати також дисфункційний вплив на систему загалом. Важливим питанням залишається трансформація традиційного процесу соціалізації під впливом ІТ технологій та інтернет-залежності зокрема. Важко змодельовати можливий результат такої соціалізації та оцінити його значення для суспільства, а це, у свою чергу, не дає змоги розробити системну політику в роботі із молоддю та дітьми як такою соціальною групою, що найактивніше соціалізується та використовує Інтернет.

Варто також зазначити, що інтернет-залежність – це соціокультурне явище нової

форми, пов’язане з розвитком ІК технологій та процесами глобалізації у світовому масштабі, і незважаючи на те, що мегарівень аналізу взаємодії інтернет-залежності та соціальної реальності не є предметом дослідження в рамках нашої статті, проте характер та особливості цього зв’язку безперечно займають важливе місце серед досліджень феномену інтернет-залежності в соціологічному аспекті. Тому дослідження в цій царині є актуальними і потребують подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Галіч Т.* Пріоритетність освітніх та комунікаційних практик використання студентами мережі Інтернет / Т. Галіч // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 891. – С.188–191. [Електронний ресурс] : Режим доступу до джерела : http://www.nbuu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/.
2. *Goldberg I.* Internet Addictive Disorder / I. Goldberg. [Cited 2012, 12 June]. – Available from : <http://www.psycom.net/iadcriteria.html>.
3. *Бурова В. А.* Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости [Электронный ресурс] / В. А. Бурова. – Режим доступа к сайту : <http://user.lvs.ru/vita>.
4. *Коноплицький С.* Інтернет як предмет соціологічного аналізу / С. Коноплицький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 186–193 [Електронний ресурс]. – Режим доступу к сайту : http://www.i-soc.com.ua/journal/10_Konoplitsky.pdf.
5. *Маклін І.* Короткий оксфордський політичний словник / І.Маклін., А.Макмілан [пер. з англ.] – К. : Вид-во С. Павличко “Основи”, 2005. – 526 с.
6. *Корсини Р.* Психологическая энциклопедия / Р. Корсини, А. Аурбах ; [пер. на рус. Алексеев А. А.]. – СПб. : Питер, 2006. – 526 с.
7. *Young K.S.* What Makes the Internet Addictive: Potential Explanations for Pathological Internet Use / K.S Young [Cited 2012, 12 June]. – Access mode : [<http://www.netaddiction.com/articles/habitforming.htm>].
8. *Черниш Н.* Соціологія : курс лекцій / Н. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – 544 с.
9. *Мертон Р.* Создание парадигмы структурного функционализма в версии теории среднего уровня / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к сайту : <http://ecsosman.hse.ru/data/337/641/1219/t15.pdf>.
10. *Артемьев А.* Социология личности / А. Артемьев ; 2-е изд. – М. : ООО“Арба Т-XXI”, 2001. – 256 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2012

Прийнята до друку 17.07.2012

**CONCEPT OF “INTERNET ADDICTION”
IN THE SOCIO-HUMANITARIAN STUDIES AND SPECIFIC
OF ITS RESEARCH IN SOCIOLOGY**

Y. Khmil

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universitetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
jarunka21@gmail.com*

The article reviews the main approaches to Internet addiction in colleges and science, and given the author's interpretation of the test concept. within sociology. The term “Internet addiction” is seen through the prism of structural functionalism and symbolic interaktsionalizm, Basic function Internet addiction and its dysfunction affects the socialization of personality.

Key words: Internet, addiction, Internet-addiction, socialization.

**ПОНЯТИЕ “ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТЬ”
В СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ И СПЕЦИФИКА
ЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ В СОЦИОЛОГИИ**

Я. В. Хміль

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000,
jarunka21@gmail.com*

В статье рассмотрены основные подходы к определению интернет-зависимости в социогуманитарных науках, а также приведена авторская интерпретация рассматриваемого понятия в рамках социологии. Понятие “интернет-зависимость” рассматривается сквозь призму структурного функционализма и символического интеракционизма, выделены основные функции интернет-зависимости и ее дисфункциональное влияние на социализацию личности.

Ключевые слова: Интернет, зависимость, интернет-зависимость, социализация.